

בקונן ובתמחויו אפילו פסולת מתוך אוכל הוא שיברור לאכול לאלתר. ואם בירר להניח אפילו לבו ביום חיובי. ובשם בעל ההשגחה כתב שלאלתר מותר לבורר אוכל מתוך פסולת בקונן ובתמחויו אבל לא פסולת מתוך אוכל, ומשמע כי כשאינו בורר בקונן ותמחויו מותר לאלתר גם פסולת מתוך אוכל. אך סיים שם שפסק הרמב"ם עיקר אצלו הלהכה. ועכ"פ מצינו שיש הרבה ראשונים שאוכל לאלתר מותר גם פסולת מתוך אוכל, ולדבריהם חלקי אמת להוציא את מותר העצמות מן הדג הבשר, ולא כמו שפסקו רוב הראשונים הרמב"ם והשו"ע. (ראה ברכי יוסף שו"ת הברכה סימן שיש אות ב לס"ק ד).

עוד מצינו שיטת הראשונים שהוצאת פסולת מתוך אוכל, שלא בכלי ולאכילה לאלתר, הוא רק איסור דרבנן, שכתב הגה"מ (עבודת הקודש בית מועד שער א סימן ח ס"ק מה) 'נפל צרור או קיסם בתוך הקמח, יש מי שהורה שאסור לטלטל בידו לפי שזה כבורר, ולא יראה לו כן, אלא מותר לטלטל בידו, שכל שעושה בידו אינו אלא בורר כלאחר ידו, ולא אסור אלא בנפה ובכברה כמו שביארנו'. והיינו שכתב (שם סימן ה ס"ק כא) 'הבורר אוכלין ביום טוב לא יבורר בנפה ובכברה לפי שזו ברירה גמורה ואסורה אפילו ביום טוב, אבל בורר הוא כדרכו בחיובו בקונן ובתמחויו שאין כאן אפילו ביום טוב אלא מותר, ביום טוב לא מורו משום צורך אוכל נפש. כשהוא בורר נוטל אוכל ומניח את הפסולת או פסולת ומניח את האוכל'.

הרי מובא דעת הרשב"א שאפילו בשבת האיסור בקונן ובתמחויו הוא רק מדרבנן, והוצאת פסולת ביד מותרת. וכתב הגה"מ אדם (כלל טו ס"ק א) 'שעת הרשב"א שאיסור בורר ביום טוב מדאורייתא (עבודת הקודש שם סימן א ס"ק ד), והוסיף שבוה מתבאר מה שכתב הטור (סימן שיש) שגם בשבת כאשר אוכל מרובה על הפסולת מצינים את הפסולת מתוך האוכל כדי למעט בטירחא, וקשה שרק ביום טוב שברירה היא איסור דרבנן עדיף למעט את הטור, אבל בשבת שאיסור דאורייתא לא מצינו בשום מקום להתיי אסור דאורייתא כדי למעט בטירחא, וכן הקשו שם כל הפוסקים, ומאחר שמצינו דעת הרשב"א שבאופן שאינו בורר בנפה ובכברה הוא איסור דרבנן, כן יש לבאר גם דעת הטור. וכתב שכן עולה גם דעת הרמ"ן (פ"ק משנה פ"ק ב הלכה ב) שעל דברי הרמב"ם שאסור פסולת מתוך אוכל בשבת, כתב שלא ידע מדוע החמיר הרמב"ם כל כך בשבת מביום טוב.

ומהשגחת אדם מובא שעכ"פ יש איסור דרבנן גם בפסולת מתוך אוכל ביד ומיד, ורק למנוע טורח התיי הטור להוציא פסולת מאוכל, אבל בבית מדרש, אורח חיים סימן תקי) כתב שהרשב"א והטור סברו שאפילו לכתחילה מותר להוציא את הפסולת מתוך המאכל, וכן כתב באג"י טל (מלאכת בורר אות א ס"ק כו-כט), וכן בצמח צדק (ליבאו"ט סי' ריש סימן שיש), וכתבו עוד שלשיטתם עולה דעתם דעת ספר המכריע ספר התבנים ההשלמה ועוד שפסקו כן. וכתב בצמח צדק (שם ס"ק ה) שראוי שיטת ראשונים זו לצרפה להיתר הוצאת עצמות הדגים, וכמו שיתבאר לקמן.

איסור בורר תוך כדי האכילה

מהר"י אבועליפא (הובאו דבריו בשו"ת מהרי"ט"ו סימן רה) כתב לחדש שאם אוכל ונתון כדי אכילתו מוציא את הפסולת הדבר מותר, ואין זה נחשב 'דרך ברירה' במה שמוציא את הפסולת, מפני שעיקר עניינו כעת הוא אכילת האוכל, ולפי שכן שנתקבל בפסולת מוציאו, והכל נחשב 'דרך אכילה' ומותר.

ומטעם זה התיי מהר"י אבועליפא הוציא צרעה שנפלה לתוך כוס משקה, אבל מהרי"ט"ו (שם) נחלק על חידושו על שבעת שנתה אכילה אינו נחשב דרך ברירה, אלא שהתיר את הוצאת הצרעה מטעם אחר, שאין ברירה בדבר לה, ושבשבת אכילה מתבארים בברכי יוסף (סימן שיש אות ה) שכתב שמתחמת דברי הראשונים שלא הזכירו היתר מיוחד של שעת האכילה עצמה, נראה שגם בשעת האכילה ממש אסור.

בביאור ההלכה (סימן שיש סעיף ד"ה הבורר פסולת) כתב שלכאורה בנידון מהר"י אבועליפא מהרי"ט"ו כבר נחלקו הראשונים, כי הראשונים (תוס' שבת עד.) כתבו לבורר דעת רב חסדא שמוותר לבורר פחות משיעורו, כי ברירת כמות לך כן קטנה היא דרך אכילה לך ברירה. והרמב"ן והר"ן (שם) הוסיפו לבאר: 'שאין דרך ברירה בכך, אלא כאוכל ומצא פסולת בחתיכה שהוא אוכל, ומפריש פסולת מתוך אוכל הוא שמוותר'. ולזה נראה שהתחנן הריב"א (שם) שכתב: 'דכל פחות מכשיעור אין עליו שם ברירה כלל, אלא מכמישר ומתקן אכילתו'.

אבל ברא"ש (כלל כ"ב סימן ט) משמע שאפילו בשעת האכילה אסור. הרא"ש נשאל האם מותר להניח מסנת על כוס שיש בה מים עם תולעים ולשתות דוג, והסגנת, והשיב כי מלאכת בורר היא לתקן את המאכל מהפסולת ולאכיל, אבל מניעת הפסולת מהליכנס אל הפה בשעת האכילה, איננה מותרת המלאכה שהיא לתקן את המאכל, ודבריו הובאו הלהכה בשו"ע (סימן שיש סעיף טו), ומכאן שסובר שאין היתר כללי לבורר בשעת האכילה בנפא, כי אם כן נמלך את היתר מצד שהיא שעת האכילה.

ועל מה שכתב הביאור הלהכה לדייק שא"ש שיהי רכז מהות היתר של שעת אכילה מצד שכל שעיקר מעשהו אכילה כדרך האוכלים, ואז יש עליו שם של אכילה ולא של מלאכת ברירה, אבל כאשר ממתנת התולעים מניח מסנת על הכוס ושותה, לא עיקר מעשהו כולל גם מלאכת ברירה, ומה שהיה נעשית בשעת האכילה אינו עושה את הברירה לדרך אכילה, שבוודאי אין דרך אכילה בכל, ולכן לא התיי הרא"ש מצד שעת אכילה, אלא מצד שמלאכת בורר הוא לתקן את המאכל להכניס לאכילתו, ובתולעים הליכנס אל הפה, וכיצא בוה דחו את הראיה רבי שלמה שברדון (הגה לספר דעת תורה סימן שיש סעיף ד) והחזון עובדיה (שבת חלק ד עמוד קצ"ז).

אמנם בחזון איש (א"ח סימן נד ס"ק א) כתב לדחות את הראיה מדברי הרמב"ן והר"ן, וביאר שכונת דבריהם היא שמכניס לפיו מוציא, אבל דבריו קשים בכוננת הראשונים, ומה שדחקו לפרש כן, לפי שלא סבר שיש לחלק בין קודם הליכנסת האכילה עצמה, וכבר העיר על דחיקתו בחזון עובדיה (שם).

ברירת העצמות תוך כדי האכילה

ונהגה לפי המבואר ברמב"ן ובר"ן, נמצא שיש להתיי לבורר את העצמות בשעת האכילה ממש, וכגון שמחזיקו בידו כדי לאכול ומצא בה חתיכת עצם, שזה נחשב שהוא מתעסק באכילה, אבל לבורר חתיכת הדג המונחת לפניו לאכילה מיד לנקותה מחשש עצמותו, נחשב שהוא מתעסק בברירה, ואסור. ובמהרה"י אבועליפא התיי רק להוציא מן הכוס המונחת לפניו, ועליו כיון שהוא עומד לשתות מיד, אלא שצנע בה איזה דבר פסולת ומוציא ושותה, והוא הדין בחתיכת דג העומדת לפניו ומצא בה איזה עצם מוציאו ואוכל לאלתר, אבל נמקח חתיכת דג כדי לאוכלה לאלתר לא מצינו היתר בדבריו.

בביאור ההלכה (סימן שיש סעיף ד"ה מתוך אוכל) הביא לשיטת הרמב"ן הר"ן ומהר"י אבועליפא, וכתב שלכן אין למחות ביד המקילים לבורר את העצמות (אבל), ומשמע שלגמרי התיי לשיטתם לבורר את עצמות הדגים וכל בשר ואוכל מיד, ודווקא בבורר את העצמות כדי להביא את מנת הדג לסעודה כתב שאסור גם לשתים. וכך נשאל גדול בדרו בעל מחבר ספר כפות תמרים בספרו קול יעקב (סימן ט) על מה נסמך המנהג להקל, והשיב: 'מניחה' אין מילת מה שייכות יש למה שמונחין להשליך עצמות בעודו אוכל, למאי דקיימא לך בורר פסולת מתוך אוכל קודם האכילה אסור'.

וכן נחלקו בחזון איש חי (שנה שניה פרשת בשלח סעיף א) 'אם אוכל חתיכת דג או חתיכת בשר שיש בהם עצמות, מותר להוציא בידו תחלה העצמות ולאכיל לאלתר, ואף על פי שמסיר בוה כמה עצמות בזה אחר זה, דרך אכילתם בכך תמיד ואין זה דרך ברירה אלא דרך אכילה, וכאשר העלתי בס"ד בסה"ק מקבציאל, ושם כתבתי ל"א כהרב מאמר מרדכי'.

ועוד יש לצרף להיתר את שיטת הראשונים (הרי"ד, רבי יוסף ב"ר מאיר, רבנו, רבינו אשר מלגלי, ההשלמה) שסברו שלאכיל מותר לבורר גם פסולת מתוך אוכל, וכתב בביאור ההלכה (שם), דהגם שהלכה כרבינו חננאל ורוב הראשונים שהמוציא את הפסולת אפילו לאכול לאלתר חיובי חטאת, ראוי לצרף שיטת ראשונים זו לשאר צדדי קולא שמצינו בנידון של ברירת עצמות הדג, ואין למחות ביד המקילים, אבל לכתחילה כתב שיש להיזהר להוציא את בשר הדג מתוך העצמות, וכן פסק בשמירת שבת כהלכתה (פרק ג סעיפים יב-טו), ובאחרות שבת (פרק שלישי אות קכ-קק) הוסיפו להביא גם את שיטת החזון איש שדחה לגמרי את טעמי היתר בהוצאת עצמות הדג, והובאו דבריו לעיל.

האם בורר בעצמות מותר מדאורייתא

עוד יש לצרף להיתר את שיטת הסוברים שאיסור דאורייתא של ברירה הוא דווקא בדבר שגידולו מן הארץ, וכן דייק הכלי חמדה בספרו חמדת ישראל (נר מצוה מלאכת שבת אות ג) מתשובת ועק"א (קמא סימן כ), ומשום כך כתב שחמדה להחמיר שיעורם של העצמות לבורר עצמות הדגים, שאין כאן איסור דאורייתא ומחוי כיהודא. ובנידון זה דל הפרי מגדים (שמבטוח זהב סימן סבא ס"ק ז) [ולחריבה בשבת אלא ראו: מנחת יצחק חלק א סימן עה, יביע אומר חלק ה א"ח סימן לא, חזון עובדיה שבת חלק ד עמוד ז].

עוד כתב הכלי חמדה (שם) כי באדם שבורר כדי אכילתו, לא מצוי שיברור בפעם אחת בשיעור כגונות אוכל נקי לבד מפסולת, שהרי הוא בורר ואוכל בורר אוכל, ופחות משיעור הוא איסור קל, וראוי לסמוך על הטעמים השונים שנאמרו להקל, ולכן אין לשנות מן המנהג להקל, כי אם לאדם גדול וקדוש שמדקדק על עצמו בשאר כל העניינים.

היתר מצד שהעצמות אינן פסולת

בספר פתח הדביר (סימן שיש ס"ק י) כתב שהעולם אינם מקפידים בעצמות הדגים, משום שחמדי יוצא עם השרה גם מעט מן הדג עצמו, והדבר דומה לדין הטי"ו (סימן שיש ס"ק ג) שנתור להוציא זבוב שנפל תוך כוס שתיה עם מעט מן השתיה, ואף אם אין על העצמות בשר בעין, הרי יש עליו מעט מזה של הבשר ובמי חול בני אדם מוציאים מזה, 'והנה להם לישראל שיש להם על מה שימכרו', ובביאור ההלכה (שם) כתב עוד שפעמים רבות העצמות רכות וראויות למאכל ואין עליהן שם פסולת ואיזה גופא מצוי שיתחרט ויחזור לאוכלם. אמנם החזון איש (א"ח ריש סימן ג) חולק על היתר הטי"ו והאחרונים שמועיל להוציא את הזבוב עם מעט מים, ונחלק גם (שם סימן נד ס"ק א) על היתר של הביאור ההלכה להוציא עצמות שיש עליהם מעט בשר, ועטמו משום שסוף סוף כוננתו רק להוציא את הפסולת ויש שם בורר על ההוצאה זו.

להוציא עצמות דגים לפני האכילה

בפרי מגדים (סימן שכא ס"ק ל) כתב שמוותר לבורר את הגרעינים של הפחוסים, כי מאחר שאי אפשר להוציא את האוכל של הפחוס מתוך הגרעינים וצריכים להוציא את הגרעינים מתוך האוכל מותר, ד"א אפשר בענין אחר לא הוי פסולת מאוכל, והבן. והובאו דבריו במשנה ברורה (שם ס"ק פד) 'ואפשר אף לאותה סעודה שירי (פרי מגדים)', וביאר בשער הציון (שם) ד"א אפשר בענין אחר, ולא הוי כבורר פסולת מאוכל'.

וטעמו צריך ביאור, ונראה דשרוש היתר הוא על פי דברי הראב"ה הנזכרים לעיל (סימן תשל ביצה ט) 'מותר לנקר בשר ביום טוב ואפילו שנשחט מערב יום טוב, ולא הוי כבורר פסולת מתוך אוכל, כיון דאי אפשר לאוכלו בענין אחר', והגם שהקשה על דבריו בתורת הדשן (כ"ל), הרי הטי"ו (סימן תק סק"ד) 'ישבו והסכים לדבריו, והובאו דבריו לעיל. וטעם היתר, כי מה שאסרו הוצאת פסולת מן האוכל, לפי שברדך כלל האוכל מרובה ודרך הבוררין להוציא הפסולת, ולכן רק כאשר מוציא את האוכל לאכול הוא דרך אכילה ולא דרך ברירה, ועוד כי כאשר כל מה שמוציא את הפסולת הוא רק כיון שאין לו כל דרך אחרת גם הוצאת הפסולת בכלל דרך האכילה ולא דרך ברירה ומותר. וכענין זה כתב בשביתת השבת (באר החובות מלאכת בורר אות כב), ובביאור ההלכה (סימן שכא סעיף יט ד"ה לקלף) הביא דברי המאמר מרדכי (שם ס"ק יט) שהקשה מדוע מותר לקלף פירות כדי לאוכלם לאלתר והרי הוא מוציא את הפסולת מתוך האוכל, ויישב: 'ונראה דכיון דאי אפשר בענין אחר ודרך אכילתו בכך לא מקרי זה בורר פסולת מתוך אוכל, שאינו אלא לאכול התוך, וכל שהוא דאלתר שאלה עדיף מבחור אוכל מתוך פסולת'. [וכבר נתבאר לעיל שרבינו חננאל הערוך וסיעתו ביארו שכלל אין איסור בורר בדבר מחובר אלא רק בתערובת, ודברי מהרש"ל ורמ"א שאפילו קליפת אגוזים כיון שהיא שומרת על הפרי, כל זמן שאינה נפרדת מהמאנו היא חלק ממנו ואין עליה שם פסולת].

ונראה שמה הטעם התיי בורר איש חי (שנה שניה פרשת בשלח סעיף א) ברירת עצמות הדגים שהכל הוא דרך האכילה ובהסרת קליפת הפרי לאכילה מיד: 'אם אוכל חתיכת דג או חתיכת בשר שיש בהם עצמות, מותר להוציא בידו תחלה העצמות ולאכול לאלתר, ואף על פי שמסיר בוה כמה עצמות בזה אחר זה, דרך אכילתם בכך תמיד ואין זה דרך ברירה אלא דרך אכילה. וכן פסק בני חיים (סימן שיש ס"ק מד), וכן פסק בחזון עובדיה (שבת חלק ד עמודים קצ"ז-קצ"ח, וראו שם בה שהרחיב בטעמי היתר).

וכן כתב להתיי מהה"ש"ם בספר דעת תורה (אורח חיים סימן שיש סעיף ד) וכתב שאף שניתן להתאמץ להוציא את בשר הדג מן העצמות, ואינו דומה למצא לגרעיני הפחוס שהוא כמעט מן הגמנוע, על כל פנים מובאר במגן אברהם (סימן שכ ס"ק ז) שאיסור הוצאת הפסולת מן האוכל הוא משום שאין זה דרך אכילה, אבל בדג שזוהו ממש דרך האכילה בוודאי מותר. ועוד כתב לצרף הטעמים הנוספים שהזכירו לעיל. וראה עוד מה שכתב מהרש"ם בספר ארוחות חיים (ספינקא סימן שיש ס"ק ה). [וארוחות חיים עצמו (שם ס"ק ב) הביא קודם לכן מפורש מאורי אורחות חיים פסולת רקובה מהפרי, ואין לחוש לבורר שזה כמו תערובת קליפת הפרי, ושטעם זה מותר להוציא סמוך לאכילתו את עצמות הדג הרכות שמפריעות לאכילה. וגם במנחת יצחק (חלק א סוף סימן עה) הביא להתיי על פי החמדות ישראל הנזכר לעיל, ועל פי הפרי מגדים, אך כתב שזה היתר דווקא לאוכל בעצמו, אבל המאכל לאחריים ואינו אוכל, לא שייך לומר שהוא דרך אכילה ואינו ברירה. בשביתת השבת (באר החובות מלאכת בורר אות כ) הרחיב הרבה בנידון, והזכיר חמשה טעמי היתר, ובכל זאת סיים: 'מכל מקום המצמייר תבא עליו ברכה, והואיל דנפיק מפומא דהני גברי רבבי' הגרמ"ן בענטז והמאמר מרדכי ומו"ר הגה"מ מטסאוורו צ"ל, וכן שמענו שהגדולים הגדולים ומדקדים, ואינו רבי יוסף דוב במרכיבי ז"ל היה נזרר לאכול בשבת קודש דגים מולאים ודוגה בעצמות, ולא היו נתונים לו עם עצמו וזה היה אוכל גם העצמות משום בורר'. וכבר נתבאר שבמשנה ברורה המהיר בוה, ובשמירת שבת כהלכתה (פרק ג סעיפים יב-טו) ובארוחות שבת (פרק שלישי אות קכ-קק) כתבו להחמיר.

הוצאת העצמות לקטנים

ולענין לבורר את עצמות הדג כאשר רוצה להגיש לקטן, האגרות משה (אורח חיים חלק ד סימן עד) התיי להוציא את העצמות על פי הפרי מגדים והמשנה ברורה שפסקו להתיי כשאי אפשר בענין אחר, וכתב שגם בגדולים כאשר יש חשש שיאכל עצם מותר להוציא העצמות, שהרי באי אפשר מותר להוציא הפסולת, והנה לשיטת מהמחמירים, נראה שגם לקטנים אם יכול להוציא האוכל באופן המותר, יש לו להוציא האוכל מן הפסולת.

- להלכה:
- א. במאמר מרדכי ובמגן אבות כתבו שיש לחוש שלא להוציא את שדרת הדג, ושלא יוציא שום אדם את העצמות מתוך הבשר, כי זה הוצאת הפסולת מתוך האוכל ואסור. אמנם אחרונים רבים כתבו שאין בדבר איסור, ונתנו טעמים שונים למנהג, ובמשנה ברורה כתב שלכתחילה יש להחמיר.
 - ב. דעת הרבה ראשונים שבדבר מחובר אין מלאכת בורר, כי אם בתערובת, ומצינו שיש מהראשונים שחלקו על זה לגבי ניקור, והרמ"א כתב שראוי להחמיר.
 - ג. שיטת מהרש"ל ורמ"א שאין איסור בורר בקליפת הפרי, שכל זמן שהקליפה עם הפרי אין לה שם פסולת, ומתוך שהרמ"א כתב להחמיר בניקור נראה הטעם משום שהקליפה שומרת על הפרי, ולכן בניקור החלב אסור שאינו שומר על הבשר, ולפי זה בהוצאת העצמות שאינן שומרות על הדג אין היתר, אבל אם יוקמים לעצמות ההעמדת הדג או הבשר, או לתת טעם בדג או בבשר, שוב אינם פסולת גם אחרי שהתולעת ממה. ומאחר שברא"ש בעל מחבר ספר כפות תמרים בספרו קול יעקב (סימן ט) על מה נסמך המנהג להקל, הרי"ד דווקא בחלב החמיר שנחשב פסולת אף בעודו מחובר בבשר ולא בעצמות שנתן עמו הבשר.
 - ד. דעת כמה מהראשונים שאם בורר לאכול לאלתר מותר להוציא גם את הפסולת מתוך האוכל, ואין להלכה כמותם.
 - ה. דעת הרמב"ן והר"ן שאם בשעה שהאדם עוסק באכילה מצא עצם ומסירה, אין זה דרך ברירה אלא דרך אכילה, ומותר. וברא"ש אסר לשתות עם מסנת אפילו בשעת אכילה, כי מציאות של שתיה עם מסנת היא מציאות של ברירה. ולפי זה, אם בשעת האכילה מצא עצם מותר להסירה, אבל לא להחזיק את חתיכת הדג בידו כדי להוציא ממנה עצמות. אולם במשנה ברורה כתב שלדעת הרמב"ן הר"ן כל שעת האכילה מותר, ואין איסור אלא אם מקדים להוציא את העצמות קודם שעת האכילה, אך כתב שהרא"ש חולק, ושיש להחמיר.
 - ו. באופן שיש קושי לאכול את הבשר או הדג בלי להוציא את העצמות קודם לכן, המיקל לומר כך שבמאכל זה דרך האכילה להוציא את הפסולת ולא את האוכל, והבוצאת הפסולת לא נעשה לדרך ברירה, יש לו על מי לסמוך. ומטעם זה יש מהפוסקים התיירו לבורר את עצמות הדגים, אמנם יש פוסקים שלא התיירו אלא רק כאשר קשה באמת להוציא את העצמות בדרך היתר.
 - ז. בכתובים שלא יכולים להוציא את עצמות העצמים, ויש קושי להוציא להם את הבשר מתוך העצמות, התיי באגרות משה להוציא להם את העצמות, כיון שזהו דרך אכילה של קטנים.
 - ח. א"ע"פ שיש הרבה צדדי היתר להקל להוציא העצמות מהדגים בשעת האכילה, לכתחילה ראוי לחוש לדעות מהמחמירים ולא לבורר את העצמות, מלבד אם יש לחוש לסכנה שיעלעל את העצם וחמירא סכנתא מצינא, ואם עוד שניתן לעשות זאת בדרך הראויה של ברירה האוכל, נכון לעשות כן, וכן ראינו אצל אבותינו שהיו נוהגים בדבר.

מים חמים במטוס ומלונות

ולא להחמיה אזי הם לא נחשבים ככלי אחד (ע"י רעק"א על מג"א סי' תנא סק"ב). אך לכאורה לענין תתאה גבר מסתבר לומר שנחשב כלי אחד, כי גם הברו נרתח מאד מחמת האש.

ובאמת, אם נאמר שהברו נחשב ממש כחלק מן הדוד ודינו ככלי ראשון שעל האש, א"כ להיפך, יצא קולא מזה, שנאמר שהזיעה העולה נכנסה ונבלעה לגמרי לתוך הדוד הרתח והתבטלה בששים בתוך המים, וכדין טיפה שנפלה כנגד הרוטב (סי' צב ס"ה) שיש סוברים (סי' סק"ז וסק"ט בשם רש"ל וכן נוקט חו"א סי' יז סק"ו, וכמה פוסקים כתבו שגם דעת הרמ"א להקל בכלי מתכת) שאם בישלו בו בלי הגעלה מותר, כי מעיקר הדין תולין שנכנסה הטיפה כולה לתוך הקדירה והתבטלה, ואם לא נכנסה אזי גם לא יכנס בבישול השני.

[ובאמת י"ע אי לקיחת המים מן המיחם נחשב לבידיעבד' או לא, כי מצד אחד המים שבפנים עוד לא עברו וכלוקח מים עושה זאת בידיים לכתחילה, אבל מצד שני יוכל להוציא המים מן מיחם בדרך אחרת וא"כ אינו נחשב משמל מים לכתחילה בברו]. היוצא מכל זה, שיתכן שלפעמים נאסר להברו רק כדי קליפה מבחוץ.

ב. יש סברא שאם הכלי שלמעלה רותח, אזי אדרבא קיל טפי משום ד'חם אינו מקבל זיעה, ועכ"פ יש אוסרים רק מספק (ש"ת הרא"ש כלל כ"ס י"ב, כנה"ג הגב"י ס"ק ע"ד בדעת התרודה). ולמעשה יש מקילין עם עוד צירוף להיתר (ע"י שו"ת בית שלמה י"ד סי' קס וקסא, ש"ת מהרש"ם ח"ג רח, ח"ד פ"ב, ועוד הרבה אחרונים, ובערוה"ש סק"ה מיקל לגמרי).

ג. זיעה שאין בו רטיבות כלל לא נחשב למאומה, כלומר לא רק שאינו אוסר מדין רותח אלא שלא נחשב לבעין וממשות כלל אלא כאויר בעלמא וא"צ אפי' הדחה (שו"ת עמק התשובה א קיט, וכן צ"ל גם בכוננת החלקת יעקב או"ח סי' רד אות ב' בנידון הדומה לשלנו, שהזכיר רק אם י"ב ב' ב' זיעה), וא"כ אפי' העליון חם ואפי' כלי ראשון שעל האש, מ"מ אין הזיעה אוסרת, וזאת כי לא נחשב לממשות כלל. ודבר זה יש לבדוק כפי המציאות כאשר יחזיק ידו לכמה רגעים מעל הכלי [כפי המרחק שבינו לברו] ויראה אם נרטב ידו מן הזיעה.

ד. אם הברו של פלסטיק (כמצוי הרבה כן ובפרט במיני ברי"ם למיניהם) או אם הברו של מתכת אך אינו רותח, אינו נאסר כלל [מאחר שאין סי' ב' ב' זיעה כנ"ל]. וכמו שכתב ידידי הרב שמואל דוב הכהן הנשטאם במאמרו.

אינו בו יומה:

אם עברה מעת לעת משעת לקיחת הגוי, נפגם הבליעות ואינו אוסרין המים אח"כ. ואפי' שבין לבין נשתמשו בו היתר [כלומר שלא עמד המיחם 24 שעות בלי שימוש כלל] וא"כ צריכים לחשוב המעת לעת מעת לקיחת המים האחרונים [כי הבליעה מתחדשת] כמ"ש בשו"ע (סי' קג ס"ז), מ"מ כתב הרמ"א שם שבמקום הפסד מעט או אם עבר לילה שלם בלי השתמשות במיחם (אפי' בלי מקום הפסד) נקטי' להקל כדעת הסמ"ק שבו יומו נחשב רק תוך מעת לעת מבליעת האיסור עצמו (ע"ש בט"ו ושי"ך).

עוד כתב שם בהגהות רעק"א בשם מנחת יעקב שבכל מקום ספק מצרפי' דעת ר"ת שלינת לילה פוגמת הבליעות וא"צ מעל"ע שלם במקום הפס"מ.

זיעה במקום פתוח:

מרמ"א (י"ד צב ס"ה) מבואר שזיעה אוסרת גם במקום פתוח, מזה שתלה טעם היתר לתלות בשר ליישב על קדירות של חלב רק משום דאין יס"ב ב' זיעה העולה, אך הב"ח כתב (שו"ת החדשות סי' כד) שעיקר איסור זיעה נאמר רק במקום סגור (כמו דוגמת הטי"ע שם במחבת שבכירה), אבל במקום פתוח שיש לזיעה היכן להתפשט, אינו אוסר מעיקר הדין אלא מחומרא [ולכן מסיק להקל בכל מקום ספק, או כאשר הזיעה בא מן הצד (ומטעם זה אין חשש לגבי הזיעה שמגיע לצדדי המיחם)].

לפי חשבון/ששים:

הזיעה העולה מן המנה הטרופיה, עולה יחד מן החתיכות איסור וגם מן מאכלי היתר שיש שם כוון אטריות וכדו' (ואין לומר שהגם נאסר מדין ח"כ כי אינו נאסר רק כדי קליפה כדן עירוי, ואין להחמיר בכל שני לענין ח"כ בשאר איסורים כ"כ), וא"כ יש לחשוב הבליעות 'כפי חשבון', כלומר שנבלע בברו רק קצת בליעות איסור מהזיעה, ויתכן שיש ששים נגדה במים היוצאים אח"כ. אך בנידון דידן סברה זו קלושה היא, כי מאחר שהמים יוצאים מן הברו לאט לאט א"כ כל קצת מים שיוצא מן הברו נאסר מיד מבליעות שברו, ואפי' אם יש בו רק קצת בליעות מ"מ אין נראה שיש ששים בקצת, וזאת מים אלו שיוצאים בכל פעם אפי' נגד הקצת בליעות אלו.

עוד בבירור הנושא שדן מורנו הרב שליט"א, וכבר הורחב נא בגיליונות קודמים, בענין כשרות המים חמים שלוקחים ממיחם או דוד במקומות ציבוריים שונים, כמו במטוסים ובשדה תעופה, מלונות ובתי אירוח למיניהם בבעלות גויים או חילונים, והחשש המצוי הוא, מפני שיתכן ומקודם הערו מן המיחם מים חמים אל תוך מאכלים טרפות [כגון מנות חמות עם חתיכות מפירות ים (דגים טרופות) המצוי אצל הסינים]:

ביאור החשש: שעולה זיעה מתוך המנה כמה טריפה שלחה ואוסרת את הברו של המיחם, ואח"כ כשישראל לוקח מים, אזי המים היוצאים נאסרים מן הברו, כי הברו נחשב כלי ראשון אם הוא רותח (ע"י שו"ת חלקת יעקב או"ח סי' רד אות ב', וע"י גם סי' ט"ז ס"ב סק"ו).

הצדדים להקל מחשש זיעה:

כלי שני:

בפוסקים לא מצאנו זיעה מכלי שני שאוסרת. ובשו"ת מהרש"ם (ד קיט) מצדד להקל אפי' בזיעה מעירוי כלי ראשון. וע"ע פרי מגדים (א"ח תמד א"א סק"ד) דאינו חושש לזיעה כששופך מכלי שני של פסח לתוך כלי של חמץ.

ויתכן שגם את"ל להחמיר גם בזיעה מכלי שני, היינו רק באופן שעירה האיסור עצמו מכלי ראשון לכלי שני וממנו עולה הזיעה, אבל כשמערה היתר על איסור קר המונח בתוך כלי שני, יימר שהזיעה העולה ממנו נחשב לאסור, כי הרי הזיעה העולה היא בעיקר מן המים שנאסרו רק כדי קליפה מהדגים אל הדגים עצמם ל"ע דמאן יימר דמחמירים כולי האי בכלי שני לומר דנתבטלו הדגים והזיעה העולה ממנו אוסר. וגם הרי הדגים כשלעצמם יבשים וא"כ יש לצרף השיטה האומרת שאין זיעת אוכלין אוסרת כלל (פ"ת סי' צב סק"ז בשם פ"מ), ויל"ע בזה.

יד סולדת בו:

אין היד סולדת בו בזיעה המגיע ליד הברו [כנראה לעינים] וא"כ אין הזיעה אוסרת כמ"ש רמ"א (צ"ב ס"ח), ואפי' במקום ספק בזה יש להקל, כמ"ש הב"ח (שו"ת החדשות סי' כד) שבמקום פתוח [שיש לזיעה מקום להתפשט] מקילין בספק יס"ב.

ולגבי הטענה שהברו למעלה רותח וא"כ נאסר אפי' אינו יס"ב בזיעה (פ"מ סי' צב מ"ב ס"ק כח, חו"ד סק"ל ועוד), יש לדון בכמה אנפין:

א. אם אין המיחם דולק בשעת קבלת הזיעה העולה ממנת הגוי הטרופיה (לא תמיד גוף החימום במיחם דולק כל הזמן), אזי אוסרת הזיעה את הברו רק כדי קליפה מבחוץ [כי הזיעה נחשבת תתאה (יד יהודה סי' צב פ"ה הקצר ס"ק עב) והיא צונן מאחר שאין יס"ב], וא"כ שוב אין המים היוצאים ממנו אח"כ מבפנים נאסרים [וכדין כלי שנאסר כדי קליפה מבחוץ ואח"כ עירה לתוכו מים מכלי ראשון, שאינם נאסרים כלל, כי אין העירוי מפליט ביותר מכדי קליפה (ע"י פתחי תשובה סי' סט ס"ק לח בשם תשובת פרי תבואה סי' כ"ג)]. אך אם בשעת לקיחת הישראל מים המיחם דולק אזי לכאורה יאסרו המים, כי שוב אינו נחשב כעירוי בלבד אלא כבישול בכלי ראשון וא"כ מפליט גם מהקליפה שבחוץ, ויל"ע בזה. ובאמת גם אם נאמר דנחשב כבישול יל"ע למה אין להתיר מהא דנקטי' כדעת המג"א (סי' תסז סק"ג), ע"י פתחי תשובה מאיר על שו"ת סי' צא סק"ח ועוד) שבכדי קליפה שאסרה סתם תתאה גבר אינו אוסרת בדיעבד כיון שאינו אלא מחומרא, ונבוך אני בזה.

[ומה שאח"כ בשעת שימוש הישראל מן המיחם עולה זיעה מהקפה וכדו' ונוגעות בצדי הברו מבחוץ, אין זיעה זו חוזרת ואוסרת הקפה, כי אין הזיעה חוזרת ללמטה לאסור, עכ"פ באופן כזה שהזיעה קלושה כ"כ (ע"י בדי השלחן סי' צב ס"ק קסו)].

אמנם עדיין יש לדון בצד היתר זה, כי לכאורה יש להסתפק לגבי הזיעה שמגיע מלמטה אל צדי הברו, האם נחשב שמגיע מלמטה, וא"כ הזיעה הצונן נחשבת תתאה וגוברת ואוסרת רק כדי קליפה מבחוץ וכנ"ל. או נאמר שנחשב שמגיע מהצדדים, וא"כ נאסר כל הברו כולו [כי מנפ"פ, לדעת הרמ"א (סי' צב ס"ז) ושי"ך (שם סק"ז)] נחשב המיחם תתאה כי הוא עומד במקומו, ולדעת רש"ל וט"ז (שם סק"ז) חולקין, אינהו ס"ל בו קה (סי' סק"ה) דנוגעיין לו בצד זה בולע החם ככולו אם הצונן דבר נזולי (ודלא כרמ"א סי' ו"ג ושי"ך סק"ט החולקין)].

אם המיחם דולק בשעת קבלת הזיעה האסורה [בין על מצב התחתה ובין על מצב שמירת החום] הרי הוא כקדירה שעל האש דנאסר כולו אפי' אם התתאה צונן, כי אין התתאה גובר על חום האש כמבואר בפוס' (סי' צב ס"ז ח"ה שו"ת לג).

אמנם יתכן דלא נחשב הברו חלק מן הכלי [המיחם] לענין זה לחשוב ככלי ראשון שעל האש, כי הלא לגבי העברת בליעות מכלי לכלי נקטי' שאם חלק מכלי מחובר ע"י הברגה

היתר החמודי דינאל [אין פליטת טעם בזמן קצר]:

בפתחי תשובה (סי' קה סק"ה) מביא דעת החמודי דינאל שאם נפל חתיכת איסור לקדירת היתר וסילקה מיד, אינה אוסרת אפי' שהיה קצת. וא"כ גם אצלנו אין המים העוברים דרך הברו בולעים מבליעות הטרופיה שברו מאחר שאינו נוגעים בו רק לרגע קט.

ואע"פ שרוב הפוסקים חולקים על החמודי דינאל ונוקטים שאיסור פולט אפי' בזמן קצר (ע"י דרכ"ת שם ס"ק סה), מ"מ אפשר לצרף דיעה זו (ע"י שו"ת מהרש"ם ח"א קצו, ח"ב כ"ג ועוד), ובפרט כאן שהמים אינם נוגעים בברו רק לרגע אחד, ובפרט דהוי רק פליטת בליעה מכלי ולא מאוכל של חתיכת איסור (ע"י שו"ת שבט הלי ח"י סי' קטז ד"ה וגם).

לא מחזיקין איסורא:

יש גם הסברא בכל מקום דלא מחזיקין איסורא, כלומר אין תולין לומר שהגוי השתמש בו באופן האוסר.

ולכן נראה שהלכה למעשה מאד יש לחלק בין המקומות, כלומר שהכל תלוי כמה מצוי ורגיל שיהא שם אנשים שישתמשו עם המיחם לאוכל של איסור, דהיינו אם נמצאים במלונות בחו"ל כמו בסין או מדינות כאלו שהרבה משתמשים עם מאכלים כאלו ורואים זאת, אזי יש לחוש יותר, אבל אם נמצאים באר"י אשר מאכלים טרופות ממש אינו מצוי אזי החשש הוא פחות. וגם במטוסים אין מצוי כ"כ שימאלו המנות חמות ישירות מן המיחם ללא כלי אמצעי, כמו שרגילים לחלק מים חמים לציבור ע"י קנקן [ובפרט בטיסות אל על' שהאוכל המחולק לציבור כשרים] וא"כ בזה י"ל שאין מחזיקין איסורא.

לגבי החשש ניצוק:

א. דין ניצוק אינו אוסר בדיעבד לכו"ע כמ"ש הרמ"א (י"ד קה ס"ג) ובנידון דידן נחשב בדיעבד (שו"ת חלקת יעקב או"ח סי' רד סוף אות א, ופשוט).

ב. גם לכתחילה אוסר רק כשהעליון קר והתחתון חם [ואפי' אין יס"ב ב' זיעה], ולא להיפך כשהעליון חם ותחתון קר וגם לא כששניהם חמים (פ"ת שם סק"ה, בית הלל סק"ג הובא במש"ב סק"ו, שו"ת מנחת יצחק פ"א, ועוד הרבה).

ג. בשפיכה דרך ברו [ולא מכלי פתוח] לא שייך חשש ניצוק כלל, כי אין ההבל שמתחתיו סביבת האיסור הנזחל אלא ההבל עולה סביבות הברו, וכמו שנתבאר היטיב בשו"ת חלקת יעקב שם עיי"ש.

ויש לציין ולהדגיש:

הזיעה אינו אוסר את המים שבפנים המיחם מטעם בליעות (והנידון כאן לגבי המים שבפנים היינו רק משום ניצוק), וזאת משום שאין הנגיעה ממשקה שלמטה למה שלמעלה ממנו כי אם רגע קלה, וקודם שמתפשט הטעם למעלה הרי הוא יורד למטה (שו"ת משיב דבר ח"ב סי' כג), וכ"ש לפי שיטת החוות דעת (סי' צא סק"ו ועוד) דדבר לח איסור.

לגבי חשש הטיפות קטנות הניתזות על הברו בשעת מילוי המנות חמות: בד"כ יש ששים נגדה, וגם עפ"י רוב הטיפות הן מן המים ולא מן הדגים הטרופיה. ובעיקר שאינו מצוי כ"כ שתאה טיפות בכלל.

הנה בנידון זה יש עוד פרטי דינים ונידונים שאפשר ליכנס אליהם ולהרחיב בהם הרבה, אך הדברים רחבים וגם למעשה נראה שאינם משנים כ"כ את ההכרעה לדינא. וזה מה שעלה בידני כעת מתוך דיבוק חברים וה' יאיר עיננו בתורתו.

העולה לדינא:

לגבי החשש 'זיעה' דברנו כמה צדדי היתר: א. זיעה מכלי שני. ב. אין יד סולדת בו בזיעה [ולפעמים אפי' אין בו ממשות כלל]. ג. יתכן שאין הברו נאסר רק כדי קליפה או לחילופין שנכנסת הזיעה ונבלעת לגמרי לתוך המיחם ומתבטלת בששים. ד. לפעמים אינו בן יומו מבליעת האיסור, ה. סברת הב"ח שאין זיעה במקום פתוח אוסרת מדינא. ו. הזיעה עולה יחד ממיעוט איסור ומהרבה היתר. ז. סברת החמודי שאין פליטת טעם בזמן קצר מאד, ח. לא מחזיקין איסורא [והכל תלוי כמה מצוי במקום זה להשתמש באיסור].

לגבי חשש 'ניצוק' יש שלוש סברות להיתר: א. אינו אוסר רק לעשות כן לכתחילה. ב. רק למטה חם ולמעלה קר. ג. רק במערה מכלי פתוח ולא מברו.

גרשם ל'קורס לחרדים' ורוצה לחזור

ראובן בעל משפחה עם עשרה ילדים בליעה"ה, המתקשה בפרנסתו וזה זמן רב מחפש ללמוד מקצוע בו יוכל ב"ה לפרנס את משפחתו בכבוד וברוגע, ואכן לאחר תקופה קצרה, קיבל ראובן המלצה על קורס בניהול של שמעון, קורס מתומצת ומזוור של הנהלת חשבונות, ובתוך עשרה מפגשים יוכל כבר ראובן להתחיל לעבוד, ולהכנס בהדרגה לשוק העבודה בתחום זה. ואכן זה היה נראה מאד מתאים עבורו, פנה ראובן לשמעון המעביר את הקורס וביקש להרשם, אלא שגם בהודמיות שכלאו ראובן לא מותרת על עקרונותיו ולפני הרישום ביקש ראובן לדעת שאכן בקורס משתתפים אנשים חרדים בלבד, ואכן שמעון התחייב לראובן שכל המשתתפים בקורס הינם אך ורק אנשים חרדים, ורק לאחר מיכן גרשם ראובן לקורס, ושילם מחצית מהסכום שנדרש לשלום עבור הקורס, ובסיום הקורס ישלם את החצי השני.

יהי היום הקורס מתחיל, וראובן כמו שאר הנרשמים מגיע אל הקורס בתקווה ללמוד את מקצוע הנהלת חשבונות ולהתקדם לתחילת העבודה, אלא שאחר חמשה מפגשים הפסיק ראובן להגיע לקורס, משפנה אליו שמעון להבין את פשר העניין, הסביר לו ראובן שהובטח לו בפירוש שהקורס יהיה אך ורק לחרדים, ולמעשה יש בקורס אדם אחד שאינו חרדי, התחיל שמעון להצטדק שגם הוא מוגדר כחבר ראובן וחרדי לא הכולנה דוקא מי שנראה בדיוק כמו פלוני או פלוני... אלא שראובן לא היה מוכן בשום פנים ואופן לשמוע מכלום ותובע את כל כספו שכבר שילם בחזרה, כיון שלטענתו לא קיבל את מה שסוכם עמו, ומאידך טען שגם יהודי זה מוגדר כחרדי, וממילא לא רק שלא יקבל ראובן בחזרה את מחצית הסכום שכבר שילם, אלא ראובן חייב לשלם גם את הסכום הנותר לתשלום, לאחר ויכוח סוער בין הצדדים, הוסכם ביניהם לפנות לבית ההוראה שמוע את דבר ה' בשאלה זו.

תשובה: אכן גדר 'חרדי' אינו דבר ברור והוא דבר שניתן לויכוח, ואכן קשה לדעת מה בדיוק כל אחד מהם התכוון, ויתכן מאד שמה שאצל שמעון מוגדר כחרדי, אצל ראובן אינו מוגדר כך, ולכן בדרך כלל שיהיה ויכוח על אדם מהקורס אם הוא אכן נכנס בגדר חרדי, יהיה תלוי מי מהם המוחזק, משום שהמוציא מחבירו עליו הראיה, וכדין שנפסק בשו"ע (סימן רל"ב ס"ג) לגבי מי שקונה שור נמצא שור נגחן, ושור נגחן אסור ליימו חי מפני שהוא מזיק (סמ"ע שם ס"ק ב"ה), ומבואר שם דבאופן שאין להוכיח אם קנאו לחרישה או לשחיטה, וכגון שהקונה רגיל לקנות לפעמים לחרישה ולפעמים לשחיטה, וכן אין להוכיח מהדמים, וכגון שנתייקר הבשר, ושור לשחיטה נמכר כדמי שור לחרישה, אזי אמר' הדמוציא מחבירו עליו הראיה, והיינו שאם כבר הקונה שילם יכול המוכר לומר לקונה לשחיטה מכרתי לך ואין זה מקח טעות, ואם עדיין לא שילם יכול הקונה לומר שקנאו לחרישה ואינו ראוי לזה והרי זה מקח טעות, ולמדנו מדיון זה דמוכר 'שור' סתם, שיכול להתפרש בשתי אופנים, לחרישה או לשחיטה, וכל זמן שלא פירשו, אמר' הדמוציא מחבירו עליו הראיה, וכן בנידון שלפנינו שיסכמו שהקורס יהיה 'לחרדים בלבד', והגדרת 'חרדי' אינו דבר ברור, וניתן לפרשו בכמה אופנים, ולכן הדין שהמוציא מחבירו עליו הראיה, והכסף שכבר שילם לשמעון, הרי הוא בחזקת שמעון, ומאידך את הכסף שעדיין לא שילם ראובן לשמעון הרי הוא בחזקת ראובן, ורק על ידי ראיה ברורה למה הייתה כוונתם, יוכל אחד מהם להוציא מהצד שכנגדו את הכסף שתובעו.

אולם נראה שבנידון דידן אין זה משנה כלל מי מוגדר כחרדי, ואפילו אם יהיה ברור שאדם זה לא מוגדר כחבר ראובן ולא הדרעו, ראובן יהיה חייב לשלם לשמעון את כל הסכום המבוקש עבור הקורס, דכיון שראובן הגיע למפגש הראשון של הקורס, וראה שיש אדם שלטענתו אינו מוגדר כחרדי, היה מוטל עליו מיד להודיע לשמעון שזה לא מקובל עליו וכי הוא מעוניין לעזוב את הקורס, כיון שאופי קורס אינו תואם למה שסוכם עמו, וכיון שהמשיך לבוא לעוד כמה מפגשים בקורס, למרות שידע שיש כאן הפרה לטענתו של ראובן, והוא אדם שאינו חרדי, הרי זה מתפרש כהסכמה ומחילה על מה שהותנה עמו, דאם לא כן מדוע וכיצד המשיך לבוא לקורס, הרי זה לא תואם את מה שהובטח לו, ובכוונתו לבקש משמעון את כספו בחזרה, ואם כן אסור לו להמשיך לבוא לקורס, וזה שהמשיך לבוא לקורס, זה סימן שהוא מסכים להשתתף בקורס למרות שיש כאן אדם שאינו חרדי.

אלא שלכאורה אין כאן הוכחה מחילה רק על החלק של השיעורים בהם ראובן השתתף בפועל, אבל על חצי הקורס הנותר, שבוה ראובן לא השתתף כלל, אין כאן הוכחה שמחל על זה, ואין שמעון יכול לחייבו בתשלום עבור שיעורים אלו.

ומקור הדברים לזה, נראה מהמבואר בשלחן ערוך חושן משפט (סימן רל"ב סעי"ג) שאם יש מום במקח, אפילו שזה התגלה לאחר כמה שנים יכול הקונה להחזיר את החפץ ולבטל את המקח, אבל אם הקונה השתמש במקח לאחר שידע שיש מום אזי איבד הקונה את זכותו ולא יכול יותר לחזור ולבטל את המקח, ומבואר בפתחי תשובה שם (סק"א בשם תשו' גליא מסכת סימן י"ג) ששימוש לאחר ידיעה מהמום מחייב גם בתשלום של מה שעדיין לא שילם, וזאת משום ששימוש לאחר ידיעה מהמום מתפרשת כמחילה והסכמה, משום שאם לא מחל כיצד השתמש בדבר שאינו שלו, וכן בנידון דידן המשך ההגעה לקורס לאחר הפרת ההתחייבות לטענתו, מהוה מחילה גמורה, על חלק של השיעורים בהם השתתף בפועל, ובוה אין לראובן שום זכות או טענה לביטול ההתחייבות על תשלום הקורס, אבל על חצי הקורס שלא השתתף, בוה אין כאן טענה מחילה או ראיה להסכמה, ואין ראובן חייב על זה בתשלום כלל.

העולה לדינא:

ראובן שנכנס לקורס בתנאי שיהיה לו רק חרדים, ולבסוף ראה שיש אנשים שלטענתו אינם מוגדרים כחרדים, כיון שהמשיך ללכת לקורס כמה מפגשים נוספים לאחר שראה שהקורס אינו תואם את מה שהובטח לו, הרי זה מתפרש כמחילה והסכמה על השיעורים בהם השתתף, וחלק השיעורים שלא השתתף בהם אינו חייב לשלם.

אכילת סעודת
שלישית וזמנה

אכילת פת / כשחל ערב פסח בשבת / כשחל יו"ט במוצאי שבת / בסעודת שבע ברכות

א. לכולי עלמא מצוה מן המובחר לקיים סעודת שלישית דווקא בפת כיון שלומדים ג' סעודות מפרשת המן, אלא ברעידבד כשאינו יכול ובשעת הדחק איכא מחלוקת הראשונים (מ"ב סק"ג), ויא שאפשר לצאת מכל מאכל העשוי מחמשת מיני דגן, ויא שאפשר לצאת אפילו בבשר ודגים לבד, ויש מקילים יותר שאפשר לצאת אפילו בפירות (שו"ע ס"ה), וטעמם המקילים כיון שאין הדין לאכול סעודת שלישית לתיאבון מקילים באלה שגם כן נקראים מזון (מ"ב סק"ד), ולמעשה אין סומכים על המקילים כלל אלא במקום שאי אפשר כלל בענין אחר כגון שהוא שבע ביותר, או שאי אפשר לו לאכול פת בלא שיעצר עצמו (שו"ע שם), וכן בערב פסח שחל בשבת שאי אפשר לאכול פת וכדו' (רמ"א שם).

זמן אכילתה

ב. זמנה היא משש שעות ומחצה והיינו חצי שעה אחרי חצות, ואם אכלה לפני זמן זה לא יצא ידי חובתו (שו"ע ס"ב), חוץ כשחל ערב פסח בשבת שאסור לאכול חמץ לאחר חצות היום, שאז יחלוק סעודה ראשונה לשתים קודם סוף זמן אכילת חמץ, משום ש"יא שיוצאים סעודה שלישית קודם חצות (באה"ט).

ג. לכתחילה צריך להתחיל אכילת סעודה שלישית קודם השקיעה, אלא ברעידבד או בשעת הדחק כל זמן שלא הגיעה זמנה של צאת הכוכבים שהוא כ-13 וחצי דק' לאחר השקיעה, צריך לנטול ידיו על סעודה ראשונה לשתיים קודם סוף זמן אכילת חמץ, משום ש"יא שיוצאים סעודה שלישית קודם חצות (באה"ט).

קודם מנחה או אחריה

ד. מותר לאכול סעודת שלישית לפני תפילת מנחה, משום דסעודה קטנה התירו לפני התפילה וסעודת שבת נקרא סעודה קטנה לענין זה (שע"צ ס"א), אולם לכתחילה לא יאכל סעודת שלישית אלא לאחר תפילת מנחה, משום שאסור לאכול עד שיפילל אפילו סעודה קטנה, ועוד שע"פ קבלה כל הסעודות של שבת נתונה לאחר התפילה השייכת לה, וסעודה שלישית נתקנה לאחר תפילת מנחה, ובהיא שעתא איתגליא עתיקא קדישא כנועד (כה"ח סק"ב).

ה. ואפילו כשחל יו"ט במוצאי שבת ג"כ עדיף לאכול לאחר תפילת מנחה אפילו לאחר מנחה קטנה, [ובס"ק תקט"ח כתב המ"ב שלכתחילה יאכל לפני מנחה קטנה], ויאכל רק פת כשע"פ ביצה וקצת יותר ולא יותר מזה, כדי שיוכל לאכול בלילה סעודת יו"ט לתיאבון, משיחלוק הסעודה של שחרית לשתים שאז איכא חשש ברכה שאינה צריכה (מ"ב סק"ז), אבל השועה"ר (ס"ד) פוסק שאם יודע שלא יוכל לאכול סעודה שלישית אלא לאחר שעה עשירית, עדיף לחלק הסעודות לשתים. אך ברעידבד לכו"ע אם חלק הסעודה לשתים יצא ידי חובת סעודת שלישית,

ו. ולפעמים עדיף שיחלק הסעודה לשתים ויאכל לפני תפילת מנחה, באופן שאם יפסיק בתפילת מנחה יאכל אחר כך סעודה שלישית אכילה גסה ולא יצא ידי חובה, והיא מצויה בסעודת שבע ברכות שאוכלים הרבה וכדו', לכן כל זמן שעוד נמצאים באכילה האינטואיטית (המעיים) פתוחה ואוכל בתיאבון, עדיף אז לחלק הסעודות לשתים ולאכול לפני מנחה, ואז יאכל סעודה שלישית כדון, ואז לא נחשוש לברכה שאינה צריכה (מ"ב סק"ז).

זהירות בימי החורף / להרבות במעדנים / אכילת דגים / ברוב עם / אין לו לחם משנה

א. יאה זהיר מאוד לקיים סעודה שלישית (שו"ע ס"ו רצ"א א'), שע"י סעודה זו ניכר כבוד השבת שהוא דבר שאינו עושה בחול, משום שאוכל סעודה אחת יותר מיום רגיל שדרך כלל אוכלים רק שתי סעודות, ולכן ע"י סעודה זו שאוכל רק לכבוד שבת מראה שכל הסעודות שאכל היום היו לכבוד שבת דוקא (כה"ח סק"ג).

ב. והזהירות היא ע"י שני דברים: א' שיהא חכם שענינו בראשו ורואה את הנולד, והיינו שלא ימלא כריסו בסעודת הבוקר כדי ליתן מקום לסעודת שלישית (שו"ע שם), שאם לא כן יכול להיות שיהא אכילתו באכילה גסה שאינו חשיבה אכילה ולא יצא ידי חובה (מ"ב סק"ג), ובפרט בימי החורף הקצרים יש לזהר בזה ביותר, ואם הוא במצב שאין לו אפשרות כלל לאכול אינו חייב לצער עצמו לאכול (שו"ע שם) מפני שהסעודה ניתנה לעונג ולא לצער (מ"ב סק"ג).

ג. הדבר השני היא, שיכבדהו כמ"ש במ"ב (סק"ב) מצוה לכתחילה להרבות במעדנים כפי יכולתו, ואף אם צריך ללוחט כסף ליהוד כמ"ש 'לוי עליו ואני פורע', ולמעשה נהגים שאין אוכלים אלא דגים, כי הדג עינו פקחיה ובסעודה שלישית מאיר הארה המרומז לזה (כה"ח סק"ט), ובסעודה זו יש ענין לאכול דגים יותר משאר סעודות (סידור הרב), ויכול לקיים סעודה שלישית באכילת כביצה וקצת יותר.

ד. יש לאכול סעודה שלישית בשמחה ובטוב לבב, ולא לעשות סעודה זו בדרך עראי, ואדרבא סעודה זו יש לה מעלות גדולות יותר משאר הסעודות של שבת (סדר היום), ולכן מאריכים בסעודה זו בשירות ותשבחות בחבורה ביחד ובאסיפת מרעים, כמ"ש בליקוטי מהרי"ח שהבעש"ט ה' נהנה מאוד לראות אדם כפרי שמבקש ומאסף כמה אנשים שבביל לאכול אתם ביחד, כדי שהנשמה יתירה שיוצאת במוצ"ש תצא בין אנשים מישאל.

ה. נשים גם חייבות בסעודה זו (שו"ע ס"ו), וכן חייבות בלחם משנה (ביה"ל ד"ה נשים), שכל דיני שבת איש ואשה שווים הן, ועוד שחייב שלש סעודות לומדים מפרשת המן, ונשים גם היו בנס של המן (מ"ב סק"ו).

קידוש, לחם משנה

ו. אין מקדשים קודם סעודה זו (שו"ע ס"ד), מפני שמקדשים פעם אחת ביום כמו שמקדשים רק פעם אחת בלילה, מיהו טוב להדר לבדן על היין בתוך הסעודה (מ"ב סק"א), אבל לחם משנה חייבים בסעודה זו (שו"ע שם), משום שכל הסעודות שווים במה שכתב בגמרא 'חייב אדם לבצוע על שתי ככרות בשבת', אך ח"ו לא יבטל סעודה שלישית אם אין לו לחם משנה, אלא יבצע על ככר שלימה אם יש לו ואם לאו אפילו על פרוסה, ויקיים בוה אכילה מצות סעודת שלישית.

ז. האוכל יותר מג' סעודות בשבת צריך בכל הסעודות לחם משנה, שדין לחם משנה היא בכל פעם שנוטל ידיו לסעודה (רמ"א א'), ואף שבס"ט תקנ"ט משמע שאין דין לחם משנה אלא בסעודה שחייב בה כמ"ש במ"ב (שם סק"ט) ח"ו ל'בשתי הסעודות שיאכל ביו"ט ולכאורה משמע שבסעודות אחרות אינו חייב בלחם משנה, אך מסתבר שזה אינו ש"ל שמש"ש בלשון הזה היא כפאפוקי שאינו חייב לאכול סעודת שלישית ביו"ט כמו בשבת, ולא בא לומר שאין חייב לחם משנה בכל הסעודות, וכן אין מסתבר שבא לחלוק על רמ"א מפורשת (בס"י רצ"א), ואם תאמר שאולי יש נפק"מ בין יו"ט לשבת ולומר שרק בשבת מחויבים בלחם משנה בכל הסעודות משא"כ ביו"ט, זה אינו משום גם כה"ח (ס"י תקט"ב סק"א) רואים שאינו מחלק בכך.

